

Familia, statutul femeii și moralitatea în reprezentările britanice despre români și România

Călătorii englezi ai secolelor XVIII–XIX, oferă doar referiri succinte cu privire la viața de familie a românilor, atitudinea lor față de căsătorie și divorț poziția femeii în familie ori societate. Totuși, acestea ar putea cauza apariția unor clișee persistente de-a lungul secolelor: libertinajul în comportament, lipsa de respect față de instituția familiei, divorțul practicat după bunul plac etc. Autoritatea care reglementează relațiile conjugale, care asigură valorile morale ale familiei, este fără îndoială biserică. „Evanghelia cuprinde destul de puține indicații referitoare la sexualitate și, mai ales, foarte puține indicații susceptibile de o interpretare juridică” – afirmă Olivier Clément în studiul său privind Biserica ortodoxă. „Isus, fără să țină deloc seama de indicațiile tradiționale, – continuă antropologul francez – îi primește pe adulteri și pe prostitute. El relativizează legăturile familiale. Îi tratează pe picior de egalitate pe bărbați și pe femei. Amintește sensul originar al căsătoriei – înainte de timpurile „răutății inimii” – și importanța, atât de profund biblică, a fidelității (...). În același timp, Pavel interpretează nunta în spiritul Cântării Cântărilor „o mare taină”, care se înscrie în iubirea dintre Cristos și Biserică, a lui Dumnezeu pentru poporul său (Efes, 5, 22–30). În general, accentul se deplasează de la funcțional la personal. Isus îi binecuvântează pe copii și îi dă drept exemplu. Cu o infinită tandrețe El evocă femeia care, după ce a născut, „nu-și mai aduce aminte de durere pentru bucuria că s-a născut om în lume” (Ioan, 16, 21)¹. Biserica ortodoxă consideră ca foarte important rolul său de a clarifica sensul căsătoriei și are o mare

¹ Olivier CLÉMENT, „Biserica ortodoxă”, în *Religiile lumii* (coordonator Jean DELUMEAU), Editura Humanitas, București, 1996, pp. 168–169.

libertate în a „face” și „desface” legăturile căsătoriei, în funcție de voința individuală: „De aceea Biserica ortodoxă, amintind mereu cu putere că prin căsătorie omul ia parte la unirea irevocabilă a lui Dumnezeu cu poporul său, *poate ierta divorțul* (subl. n.), nu-i îndepărtează pe cei divorțați și recăsătoriți de la Sfânta Împărtășanie și binecuvântează, cu un accent clar de pocăință, o a doua căsătorie, chiar și o a treia”².

Văzând partea bună a lucrurilor în legătură cu această atitudine față de căsătorie, Robert Bargrave (1652) își exprimă aprecierile favorabile: egalitatea între sexe și libertatea femeii, realități românești care, în opinia sa, conțin „elemente creștine”, adică „apusene” și, în special, „protestante” prin analogie cu Anglia și în opoziție cu morala catolică. „Apropierea și prietenia care există aici între bărbat și nevastă, purtarea nestingherită a bărbăților față de femei și obiceiurile lor la masă, conțin atâtva elemente ale lumii creștine, încât păreau că înfățișează *ca un fel de oglindire mai slabă a Angliei* (...). Am poposit într-un sat mic și sărac unde am putut doar observa libertatea extraordinară pe care o au femeile ca în toată țara, atât cele căsătorite cât și cele necăsătorite, căci ne-au îngăduit să dormim în aceeași odaie cu ele și aproape de paturile lor”³.

Alteori, însă, britanicii critică legăturile mult prea slabe pe care le instituționalizează Biserica prin căsătorie și pe care le desface cu mult prea mare ușurință femeia, mereu culpabilizată, fie ea soția, din însuși nucleul vieții familiale, fie ea femeia de moravuri usoare, din afara zidurilor protectoare ale familiei. Dacă uneori frumusețea morală și fizică a femeii (îndeosebi de condiție modestă) constituie liantul conjugal, de cele mai multe ori, însă, englezul victorian sanctionează frumusețea feminină ca viciu (asociat în general cu orientalitatea dobândită a societății românești) a cărui victimă este bărbatul și, implicit, instituția patriarhală pe care o reprezintă, adică familia. Legi bisericești mult prea permisive și vicii înnăscute ale femeii care profită de această

² Ibid.

³ Robert BARGRAVE, *Narration of a Journey from Constantinople to Dunkirke Overland...* in 1652, Academia Română, București, 1936, pp. 21–24.

libertate spre a-și „devora” victimele, acestea ar fi, în mare parte cauzele instabilității familiale aşa cum și le-au reprezentat britanicii puritani. Tot biserica va fi în ochii britanicilor utilitaristi cauza lipsei de educație a românilor care cădeau ușor victimele superstițiilor propagate tot de către femeie.

Uneori, însă, femeia va fi și ea privită ca victimă a sistemului de inspirație orientală. Astfel, Dr. Dallaway (1794) va fi consternat să afle că printre tinerele prinse într-o horă „rustică”, unele erau mame la pașiprezece ani⁴. În privința vieții de familie, Dr. Dallaway conchide tranșant: „manierele și casele valahilor seamănă mult cu cele ale stăpânilor lor turci (...). Femeile sunt văzute rareori pe stradă sau expuse privirii străinilor”⁵, părere confirmată și de alți călători englezi și care stabilesc filiații orientale ale moralității la români. Din victimă, ea poate ușor deveni însă acuzată. De pildă, diplomatul englez W. Wilkinson (1814–1818) arborează o atitudine critică și chiar sarcastică, față de români în ceea ce privește viața de familie, dar mai ales moralitatea femeilor (pasiunea cu care le denigrează pe acestea din urmă trădează mai curând refularea unor sentimente naturale decât aversiunea maladivă a misogynului). El condamnă în primul rând lipsa de interes pentru reglementarea instituției maritale: „Starea obișnuită de inactivitate a cauzat datorită aversiunii naturale față de orice ocupație serioasă care nu se leagă imediat de interesul personal, pentru ambele sexe, libertatea relațiilor reciproce și care pot deveni ușor clandestine. Fidelitatea conjugală a devenit doar o vorbă. Diferite alte obiceiuri contribuie la dezordinea domestică, aceasta predominând în multe familii. Părinții nu își mărită niciodată fetele, oricarei clase ar aparține ei, fără a le da o zestre care depășește cu mult posibilitățile lor și în detrimentul băieților care, trezindu-se neasigurați, privesc căsătoria ca un mijloc de a câștiga avere și o consideră deci o simplă tranzacție financiară. Sentimentele de afecțiune și respect reciproc sunt în afara discuției în derularea tranzacțiilor

⁴ Vezi C.F. CUSHING, „Dr. Dallaway's Itinerary”, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, VIII, 3, 1970, p. 468.

⁵ Ibid, p. 471.

matrimoniale, banii fiind unicul obiectiv⁶. Lipsa de educație și vârstă fragedă la care se căsătoresc, imaturitatea lor și interesele pecuniare cultivate de părinți sunt cauze care, pe lângă înclinațiile lor naturale încriminate de consulul britanic, transformă femeile într-o forță distrugătoare în societatea bucureșteană, unde Wilkinson nu pare a se fi integrat defel. Când o fată a împlinit treisprezece sau paisprezece ani, părinții încep să se agite pentru a-i găsi un soț: „Ei nu așteaptă cereri în căsătorie, ci fac ei însiși oferta, câteodată către trei sau patru bărbați în același timp, stabilind cu aceștia cantitatea și natura zestrei pe care sunt dispuși să o dea⁷. Urmează apoi negocierile, fără a ține cont de preferințele fiicei, care nu este niciodată consultată. Diferența de vârstă sau alte defecte personale ale pretendentului nu constituie nici ele o piedică: „Tânăra fată nici măcar nu-l cunoaște pe viitorul soț ales de părinți și, la vârsta ei fragedă, fără capacitate de discernământ, se supune voinței lor cu indiferență⁸. Nu trece mult timp de la nuntă și ea devină stăpână pe acțiunile ei. Problemele domestice sunt lăsate întru totul servitorilor, iar ea nu se amestecă niciodată în treburile lor. Astfel explică Wilkinson tentația pe care tinerele femei căsătorite o au de a-și însela soții, ajungând în cele mai multe cazuri la divorț: „Neglijată de soț și liberă să dispună cum îi place de timpul ei, caută tovărășia femeilor mult mai experimentate decât ea. Atracțiile și plăcerile societății devin prea puternice pentru a rezista, iar exemplul celorlalte, împreună cu numeroasele tentații care o încunjură se dovedesc, mai devreme sau mai târziu, fatale pentru virtutea sa. Armonia care ar mai fi supraviețuit între ea și soțul său, e înlocuită de dezgust, urmează imediat certurile și loviturile nu o cruce. Condiția sa devine insuportabilă. Ea părăsește casa soțului, cere divorțul și îl obține în general, oricât de frivolă ar fi motivația în sens legal. I se dă înapoi avereala, ceea ce îi permite să trăiască singură, ori să-și găsească alt soț, dacă mai simte vreo înclinație

⁶ W. WILKINSON, *An Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia. Including various political observations relating to them*, London, 1820, pp. 144–145.

⁷ Ibid, p. 145.

⁸ Ibid.

spre căsătorie. De data aceasta i se permite să aleagă, însă, obișnuită deja cu căile plăcute ale diversității, rămâne rareori mai credincioasă celui de al doilea soț decât primului⁹. Nu atât împotriva divorțului se pronunță consulul britanic, ci a frivoltății și a naturii pasionale a femeilor, pe care le stigmatizează ca fiind sursa dezechilibrului familial și o veritabilă amenințare pentru bărbatul situat în postură de victimă. Nici Biserica anglicană nu se opunea soluției radicale a divorțului (să nu uităm că divorțul regelui Henric VIII a fost la originea reformei bisericii Angliei și a ruperii acesteia de autoritatea papală), totuși Wilkinson obiectează față de prea mare toleranță manifestată în această direcție: „Biserica din Valahia și Moldova este singura care, profesând religia greacă, autorizează divorțul sau, mai bine zis, singura care abuzează de puterea de a-l pronunța, autoritatea aceasta fiind atribuită patriarhului de Constantinopol, în ocazii mai deosebite, dar nefiind niciodată folosită”¹⁰. În Principate, sentința de divorț era pronunțată foarte des, pe motive uneori atât de „frivole”, încât nu afecta „reputația femeii” și nici poziția ei în societate. Din punct de vedere statistic, în București, consulul constată predominanța familiilor destrămate. Pentru a-și susține această teză, Wilkinson relatează trei cazuri neobișnuite de divorțuri care, în ciuda lipsei de legalitate, nu au fost împiedicate și au fost întotdeauna cauzate de viciul și lăcomia femeilor. Este vorba despre cazul unei doamne din înalta societate, care și-a părăsit soțul pentru că acesta a refuzat să-și vândă proprietățile ca să-i construiască o casă în centrul orașului. Această doamnă este totuși considerată „foarte pioasă”, în ciuda trecutului. O altă situație, deosebită de celelalte prin faptul că este vorba despre un cuplu de tineri din lumea bună, căsătoriți totuși din dragoste, care ajung la divorț prin intervenția părinților fetei. Plecat la tratament medical îndelungat la Viena, Tânărul nu bănuiește că în lipsa lui, soția se recăsătorește respectând voința tatălui. Deși soțul refuză să semneze actul de divorț, sentința este dată de către Mitropolit. Nu a constituit un inconvenient nici faptul că cel de al doilea soț era și el căsătorit. Al

⁹ Ibid, p. 146.

¹⁰ Ibid, pp. 146–147.

treilea exemplu este cel al unei tinere despărțite de soț de către mama ei. Motivul ar fi fost că fiica sa avusese prea multe sarcini. Opunându-se, soțul este condamnat printr-un act guvernamental să restituie zestrea soției în întregime, deși o parte din aceasta fusese folosită în comun. În urma prezentării acestor fapte Wilkinson conchide: „Aceste trei exemple ale stării degradate de moralitate în aceste țări, sunt selecționate din nenumărate alte cazuri care se întâmplă zilnic. Acestea provoacă uluirea și paraproape incredibile. Totuși ele nu provoacă mai multă senzație decât faptele banale, nemeritând atenție deosebită”¹¹.

Nunta ajunsese o formă de loisir citadin, golită de semnificațiile magico-rituale și religioase ale tainei căsătoriei. La o astfel de nuntă, considerată doar un eveniment mondèn, participă și Dr. Dallaway (1794), invitat de onoare al acestei ceremonii bucureștene. Atmosfera este orientală, cu o pronunțată distincție între sexe și vârste, în funcție de care sunt distribuite rolurile acestui spectacol de „serai” bucureștean. O primă repartizare se percepă chiar de la intrare: musafirii de ambe sexe, dintre care sunt excluse tinerele nemăritate, „erau adunați în camera mai mare și stăteau cu picioarele încrucișate pe perne, aidoma croitorilor englezi, scaunele nefiind folosite”. Aici are loc dansul („Romeika”), „desfășurat în exclusivitate de femei”. Una dintre „cadâne” „flutură un voal brodat și se desprinde cu grație de celelalte tinere care se mlădiau în jurul ei”. Acompaniamentul muzical, cu „tonuri dulci și impresionante”, este susținut de viori, ghitare și în special de „fluierul lui Pan”. Doamnele în vîrstă erau conduse la divan, „unde se tolăneau fără nici o ceremonie”. De acest loc privilegiat se pot bucura și invitații speciali, „ca semn de mare onoare”. Categorie aparte, bărbații stau în picioare, dominatori, de jur împrejurul sălii, fumând din pipe lungi de lemn de iasomie și ținând într-o mâna boluri de porțelan cu tutun aromat. O frumoasă doamnă, căsătorită deja la cei șaptesprezece ani ai săi, servește lumea cu delicatessen exotice, suc de portocale, cafea, lichioruri, limonade, dând doavadă de „o eleganță neafectată”. În timpul celui de al doilea dans, care constă în

¹¹ Ibid, p. 150.

„reverențe și mișcări lente” și la care participau și bărbații, un „poet ocazional, faimos pentru compozitii improvizate ca „Improviscatori” din Italia”, își dă toată silința să impresioneze audiența cu versurile sale „în limba valahă”. La scurt timp, după ce personajele așezate la locurile cuvenite și-au jucat rolurile, este permisă trecerea pragului spre camera mai mică unde fuseseră izolați tinerii căsătoriți și unde „ca un lux pentru această ocazie, se afla un pat”. Aici se prezintă felicitările din partea prietenilor. Tabloul acestei ceremonii maritale nu dă impresia opulenței și a luxului ostentativ, ci, dimpotrivă, poartă amprenta unei oarecare modestii și sobrietăți de care dă dovadă această familie de mici boieri, unde fiecare își are locul și rolul prestabilit¹².

Asemenea căsătorii nu aveau însă șansa să dureze prea mult, amenințate fiind de viciile atribuite în special femeilor care își pândeau victimele. Femeia, ca simbol al păcatului, sursă a dezechilibrului și răului în societate și, mai precis, a ruperii căsătoriilor, apare și în ipostaza de prostituată, care face din vânarea bărbaților o afacere profitabilă. Robert Walsh (1821) se va întâlni și el cu aceste femei ale străzilor și „tavernelor” rău famate: „Numărul acestor nenorocite este mai mare la București decât în orice oraș al lumii. Li s-a propus chiar să plătească un impozit care ar deveni principala sursă de venit a orașului ...”¹³.

Frumusețea nu reprezintă totuși întotdeauna pentru britanici un pericol social, ci și o încântare estetică. Cucerit de frumusețea feminină, Sir Robert Ker Porter este dispus să generalizeze această apreciere: „românii sunt remarcabil de frumoși, cu linii fine și expresie deosebit de blândă”. Doamnele de la curtea lui Alexandru Suțu, care își etalează eleganța cu ocazia balurilor, sunt „extrem de frumușele („pretty”), afabile și vioaie”, comparându-le cu o adunare de „belles” pariziene. La petrecerea organizată de logofătul Constantin Balș, la Iași, „ele sunt tot așa de frumoase ca surorile lor din Țara Românească”¹⁴. Femei frumoase admiră și Michael J. Quin

¹² C.F. CUSHING, *op. cit.*, pp. 471–472.

¹³ R. WALSH (Dr.), *Voyage en Turquie et à Constantinople*, Paris, 1828, p. 184.

¹⁴ Sir Robert Ker PORTER, *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylon, etc., during the Years 1817, 1818, 1819 and 1820*, Longman & Hurst,

(1834), pe malurile Dunării, asemuindu-le cu „statuile antice, stând pe țarm, cu voalul alb ca zăpada, care le cădea pe umeri”¹⁵. De statură mică și brunete, femeile valahe din Transilvania îl încântă și pe John Paget: „... femeile erau, sau cel puțin aşa credeam noi, de o frumusețe remarcabilă. Pe când ne plimbam pe străzile din Caransebeș, într-o zi de târg, numărul frumusețiilor pe care le-am întâlnit era extraordinar”¹⁶. Mai puțin atent la „logosurile” gazdei sale, Aubry de la Motraye va avea timp să o admire pe „soția lui, care era foarte frumoasă” și pe fiica lor „care era încă și mai frumoasă, din cauza tinereții ei, neavând decât cincisprezece ani”¹⁷. Eleganta și rafinata Lady Craven¹⁸ (1786) recunoaște că doamna Țării Românești, soția lui Nicolae Mavrogheni, este „o femeie foarte frumoasă” și o compară cu ducesa de Gordon, însă „mai albă, mai blondă, mai gingășă și dulce”¹⁹.

Imaginile frumuseții feminine, care se corelează cu cele vestimentare, pentru a crea o reprezentare completă a trăsăturilor exterioare ale identității românului, sunt contrabalansate de imagini mai puțin estetice, luând uneori proporții grotești, atunci când este prezentată degradarea fizică adusă cu sine de vîrsta înaintată. Despre femeile de la țară se afirmă că ar îmbătrâni foarte repede sub povara muncii grele și a tuturor obligațiilor familiale care încep foarte de timpuriu. Putem astfel urmări femeia în diferite etape ale vîrstei, de la prospetimea și cochetăria tinereții și până la uscăciunea și neglijența bătrâneții premature. În schimb, doamnele

Rees, Orme & Brown, London, 1822, II, pp. 799–801. Savantul Robert Ker Porter era recunoscut pentru cercetările sale în vechea Chaldee.

¹⁵ Michael J. QUIN, *A Steam Voyage down the Danube, with Sketches of Hungary, Wallachia, Serbia and Turkey*, II, Richard Bentley, London, 1835.

¹⁶ J. PAGET, *Hungary and Transylvania; with remarks on their condition social, political and economical*, John Murray, London, 1839, p. 95.

¹⁷ A. de la MOTRAYE, *Travels through Europe, Asia and into parts of Africa...*, London, 1723, p. 527.

¹⁸ Elisabeth Craven, fiică a contelui Berkely, văduvă a margrafului de Anspach, întreprinde un voiaj prin mari centre ale lumii: Paris, Madrid, Lisabona, Viena, Berlin, Constantinopol, Varșovia, Petersburg, Roma, Florența, Neapole. Prin anul 1786 trece prin Țara Românească și Transilvania.

¹⁹ Elisabeth Lady CRAVEN, *A Journey through the Crimea to Constantinople ...*, G. G. J. and J. Robinson, London, 1789, pp. 300–312.

de la curțile boierești și princiare sunt marcate de vârstă prin pierderea siluetei, de altfel dezavantajată de îmbrăcămîntea mult prea încărcată. Dr. Dallaway nu afirmă că ele nu ar fi frumoase, ci doar că nu corespund gustului britanicului: „Doamnele, chiar în perioadele timpurii ale vietii, nu au ceva care să fascineze ochii englezului; iar când au atins o vârstă mai înaintată, devin mai corporolente și au o formă mai asimetrică... Părul lor este aspru, brunet și bogat...”²⁰. Aproape identice vor fi impresiile Consulului William Wilkinson (1814–1818), ceea ce trezește revolta lui Nicolae Iorga, invocându-l pe „criticul german Neugeboren” care „avea dreptate când, douăzeci de ani mai târziu, îl acuza de a fi un mizantrop pentru că nu putea admite că femeile române erau cu adevărat frumoase, distingându-se nu numai prin grație și vioiciune”²¹. Într-adevăr, William Wilkinson a avut o mare înrâurire asupra imaginariului german, Klaus Heitmann dând ca exemplu în acest sens prelungirea opiniilor consulului englez către publicul german, prin intermediul lui Rudolf Lindau („luate în general, femeile nu sunt prea frumoase”, dar au, în schimb, „o mare grație naturală” și „un corp admirabil de zvelt”)²².

Aflându-se în Transilvania, D.T. Ansted va reflecta asupra particularitățile somaticale ale aşa-ziselor rase, care marchează și ele frontiere ale diferenței între popoare („Există o linie de demarcație foarte clar marcată între diferite popoare”) și conchide că femeile îmbătrânesc în general mai repede decât bărbații. Românii, majoritatea bruniți („ceea ce nu reprezintă o calitate remarcabilă, aparținând cu siguranță unei familii Sud-Est europene”), au printre ei „multe specimene de o frumusețe reală”. Femeile însă, „expuse de timpuriu la diferite condiții de vreme și la muncă grea, își pierd curând frumusețea și îmbătrânesc foarte repede. Bărbații

²⁰ Dr. DALLAWAY, *op. cit.*, p. 472.

²¹ Nicolae IORGA, *A History of Anglo-Romanian Relations*, București, 1931, p. 52.

²² Rudolf LINDAU, *Die Walachei und Moldau in Hinsicht auf Geschichte und Sitten der Bewohner*, (Deutsche Barbeitung von Wilkinson, 1820), Dresden-Leipzig, 1849 (ed. a II-a), apud Klaus HEITMANN, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german (1775–1918). Un studiu imagologic*, Editura Univers, București, 1995, p. 102.

își păstrează părul și trăsăturile până la o vârstă înaintată”²³. Nu au însă ținuta de „gentlemen”-i a maghiarilor, imagine tipizantă reluată în literatura de călătorie britanică, urmând demarcațiile etnice trasate pe harta politică a Europei.

Imaginile familiilor de condiție modestă ale spațiului Sud-Est european (indiferent dacă sunt române, maghiare, bulgare etc.), ajung totuși să se confundă până la a reprezenta un anumit tip uman și social, situat la frontieră dintre istorie și prezent, căruia nu i se oferă perspectiva viitorului. Într-o descriere a unei familii sărace de maghiari, pe când călătorea de la Kecskemét la Szeged, prin 1794, Dr. Dallaway utilizează tehnici reprezentative și clișee general acceptate de compatrioții săi (contrastul dintre înfățișarea sălbatică și firea blândă, prezența colibelor subpământene, frica de boli teribile, comparația cu sălbaticii din America sau cu animalele, superstiții, lipsa de igienă etc.): „Clădirea poștei de la Petery oferea tabloul adevărat al săraciei extreme a țăranului ungur. Este o colibă subpământeană sau mai bine zis, o cocioabă. Paznicul ei nu purta cămașa, ci o piele netăbăcită de oaie, fața era acoperită de un strat gros de murdărie, iar părul era năclăit cu untură de porc, împotriva clientilor nevăzuți, care, pe lângă că sunt răspândiți, sunt și agresivi. Căci acest popor nefericit cade victimă uneia din cele mai îngrozitoare boli care poate afecta rasa umană. Unsoarea este folosită fie preventiv, fie ca un remediu pentru Plica Polonica. Fiecare fir de păr se umflă până ajunge de mărimea penelor, iar durerea, inflamațiile și mirosul fetid întrec orice măsură. Nevasta bietului om purta doar o fustă și o cămașă, fără pantofi sau ciorapi, iar copiii erau goi. Nici măcar băştinașii din Golful Hudson nu pot fi mai mizerabili și mai sălbatici ca înfățișare, însă nu era nimic aspru sau brutal în purtarea lor ... Caii erau tot atât de slăbănoși și de leneși ...”. În drumul său prin Ungaria, Dr. Dallaway asistă la o procesiune pentru atragerea ploii, la care participă familii de țărani și care face o impresie atât de plăcută, încât e gata să-i ierte pe țărani pentru superstițiile lor: „Era ceva atât de solemn și

²³ D. T. ANSTED, *A short trip in Hungary and Transylvania in the spring of 1862*, W. H. Allen and Co., London, 1862, p. 88.

plăcut în această ceremonie și extraordinara simplitate a purtării la acești săteni aproape că ne-a făcut să ne împăcăm cu superstițiile lor. O curațenie generală se putea observa la hainele pe care le purtau”²⁴.

Femeile din Țările Române, indiferent de starea lor socială sau de identitate etnică, adesea înzestrate cu caracteristicile orientalității senzuale și agresive, vor constitui un pericol nu numai pentru integritatea instituției familiale românești, ci și la adresa moralității puritane a englezului, aşa cum medita foarte îngrijorat în această privință Tânărul Robert Townson (1797), privind (nu fără încântare) tinerele care își expuneau fără nici o reticență goliciunea la băile fierbinți de la Oradea, atunci când „seara își desfășura cortina purpurie în jurul nostru, iar liniștea care plutea în aer și muzica pădurilor învecinate trezea o dulce sensibilitate, prietenă a plăcerii noastre, dar adesea și dușmană, din păcate! Spre liniștea noastră, departe de mulțimea vulgară și complet singură, ca și când ar fi fost conștientă de frumusețea ei superioară, cea mai atrăgătoare Tânără femeie pe care a creat-o vreodată Natura, stătea expusă privirii, întinsă în baia nu prea adâncă, în adevărată atitudine a dorinței”²⁵. Cât era de studiată această atitudine provocatoare a tinerei care se izolase de lume, rămâne o dilemă, sau era poate, doar o proiecție a fanteziilor înfrâname ale unui Tânăr bine educat. Tentația era oricând mare pentru englezul victorian, de parcă aceste făpturi, care nu cunoșteau pudoarea, erau create doar pentru a-i pune la încercare moralitatea și puterea de a-și domina sentimentele inferioare. Portretul tinerei femei române, pe care îl imortalizează Charles Boner, pare o încercare de exorcizare a răului, tocmai prin înfruntarea lui în punctele cele mai sensibile: „Ce busturi poți să vezi aici, unde corsetele nu sunt cunoscute, și nu există nimic care să stânjenească dezvoltarea deplină a siluetei! Acoperământul de pânză nu ascunde linia frumoasă a pieptului, ci servește mai curând să o sublinieze, marcând, fie un mugur oval, fie o formă

²⁴ Dr. DALLAWAY, *op. cit.*, p. 466.

²⁵ Robert TOWNSON, *Travels in Hungary, with a short account of Vienna in the year 1793*, G. C. and Robinson, London, 1797, p. 50. Codul etic puritan interzicea băile publice.

rotunjită. Pânza cade astfel pe cea mai agreabilă formă feminină, într-un unghi ascuțit, de parcă dedesubt ar fi marmora cea mai fermă, pentru că este marmoră, dar strălucește de pasiunea vieții²⁶. O insultă (ce-i drept, și o încântătoare provocare a ipocritului admirator) pentru decență și pudoarea britanicului este și expunerea insolentă și ofensivă a naturii carnale a feminității, tabuizată de societatea victoriană și atribuită barbariei. Astfel i se înfățișează lui W. Beatty Kingston²⁷ (1888) o evreică, undeva pe străzile Iașului: „Pe când ne apropiam de Calea Cacu, tocmai a ieșit dintr-o casă și s-a îndreptat spre noi o fată bine făcută, înaltă și cu umeri lați ca un sergent din gardă, fără a avea nimic pe ea, cu excepția unei haine care-i atârna de pe umeri, în jos, peste brațe. Când a trecut pe lângă noi, ea ne aruncă o privire cruntă. Părul ei aspru se revârsa peste umerii bruni dezveliți, iar picioarele ei viguroase ar fi fost o mândrie pentru orice soldat scoțian. Nici măcar o negresă din Congo nu ar fi putut etala o indiferență mai absolută, mai barbară față de semi-goliciunea ei, decât această fermecătoare fiică a Sionului, care s-a încruntat la noi pentru că eram creștini și străini, dar nu a binevoit să-i pese de goliciunea pieptului ei superb sau de faptul că, în lumina strălucitoare a apusului de soare, fiecare detaliu al acestei forme statuare putea fi deslușit prin țesătura subțire a cămășii largi”²⁸. Peste mai bine de jumătate de secol, sensibilitatea puritană a diplomatului Ivor Porter²⁹ (1943) va fi agresată, nu numai la figurat, ci și la propriu,

²⁶ Charles BONER, *Transylvania: its Products and its People*, Logman and Co., London, 1865; vezi Alan OGDEN, *Romania Revisited. On the trail of English travellers. 1602–1941*, The Center for Romanian Studies, Iași-Oxford-Portland, 2000, p. 175.

²⁷ W. Beatty-Kingston este un personaj foarte interesant și stilat. A fost decorat cu nenumărate ordine imperiale (precum Cavaler al Ordinului Imperial Franz Iosif și Ordinul de merit clasa întâi al Coroanei Austriei și decorat cu Steaua României și Tukova a Serbiei).

²⁸ W. BEATTY-KINGSTON, *A Wanderer's Notes*, Chapman & Hall, London, 1888; vezi Alan OGDEN, *op. cit.*, p. 175.

²⁹ Diplomatul Ivor Porter a venit la București în 1943, ca membru în operațiunea „Autonomous”, care a încercat, fără prea mult succes, să contribuie la răsturnarea regimului antonescian și instaurarea unui guvern de orientare pro-aliată.

de feminitatea unor țărăncuțe din mahalalele bucureștene: „M-am apropiat de două tinere ce se sprijineau de un gard și, în momentul următor, m-am trezit că una din ele și-a scos un săn și m-a împroșcat cu lapte în hohotele de râs ale amândurora. Am plecat mai departe consternat. Tot restul zilei mi-am pus întrebarea dacă gestul lor a fost de simplu amuzament sau un act neprietenos față de un intrus occidental. Mi-am imaginat o întreagă poliloghie politică și morală ca să-mi alin bietul meu suflet rănit de puritan”³⁰.

La antipodul acestor imagini ale feminității atractive și provocatoare, lipsită de pudoare și dezinvoltă, se află cele ale expunerii corpului stigmatizat de bătrânețe și boala, la fel de indecentă ca etalarea corpului Tânăr, dar trezind repulsia și groaza. Mai mult, atât bătrânețea cât și boala păreau, ele însese, indecente prin anormalitatea pe care o reprezentau în ochii britanicului precaut față de orice sursă de contaminare biologică sau morală. Iată ce sentimente îi trezește lui J. Paget (1839) prezența femeii bătrâne, într-o colibă sărăcăcioasă din Transilvania: „Nu voi uita ușor imaginea acestei femei. Fără nici un fel de acoperământ, cu excepția cămășii de pânză, deschisă până la brâu, albeață ei contrastând ciudat cu pielea pe care ar fi trebuit să o apere – ochii împăienjeniți și privirea în gol, caracteristici ale vârstei înaintate, părul încâlcit prins cu o plasă în jurul capului, picioarele descărname, sănii deformați și expuși fără cea mai mică idee de rușine, reprezentau un tablou de groază, inegalabil cu ceea ce am mai văzut. Si aceasta este starea în care femeia valahă, atât de frumoasă în fragedă tinerețe, este adusă înainte să ajungă la vârstă mijlocie. Situația este cauzată atât de munca grea cât și de alimentația proastă și expunerea la soare”³¹. La fel, Thomas Thornton (1809) simțișe doar „oroarea” față de expunerea indecentă a semnelor pe care boala și vârsta le-au imprimat pe corpul gazdei sale. Compasiunea nici nu intra în discuție: „Locuitorii unei colibe întunecate au fost mutați pentru a ne face loc, și au ordonat

³⁰ Ivor PORTER, *Operațiunea „Autonomous”*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 13.

³¹ J. PAGET, *op. cit.*, pp. 132–133.

ca în camera noastră să se facă curățenie și să se măture; dar când m-am apropiat de foc, am observat o persoană stând printre cărbunii din vatră... o mumie dezbrăcată, căci aşa mi s-a părut: corpul i se uscăse alimentând enormă excrescență de pe gât; gambele descărnate, brațele lungi, atârnând de-a lungul corpului și nearătând nici un semn de viață, cu excepția privirii fixe înfricoșătoare. Mărturisesc că am simțit oroare”³². O cauză a declinului prematur al femeii de la țară ar fi, după Paget, căsătoria la vîrsta copilăriei (treisprezece sau paisprezece ani). După același observator, țăranii au pretenții mici de la soție, concepția lor despre căsătorie fiind lipsită de maturitate (băieții se însoară foarte tineri): „Dacă un țăran este întrebat de ce vrea o soție, el răspunde în mod obișnuit: să-l pieptene și să-l țină curat”³³.

În mare măsură, britanicii apreciază fără rezerve frumusețea țărăncilor tinere, abnegația și hărcicia lor. În conferința susținută de Richard Steven Charnock în fața Societății antropologice din Londra, în 1869, cu titlul *The Peoples of Transylvania*, se afirmă: „Femeile nu arată în general atât de respingător (*repulsive*) ca bărbații și unele sunt destul de atrăgătoare. Caracterul lor este aproape opus celui al bărbaților lor; sunt tot atât de blânde și bune pe cât sunt bărbații de cruci și vicioși; sunt foarte muncitoare, poartă întotdeauna fusul la cingătoare și torc în timp ce umblă. Încep munca înainte de răsăritul soarelui și, pe lângă treburile gospodărești, cos atât hainele lor cât și ale bărbaților lor”³⁴.

Totuși, și aceste imagini își au contraponderea în reprezentări mai curând rabelaisiene decât pitorești, ca de pildă scena întoarcerii de la piață, aşa cum o percepă Paget, spre deosebire de modul în care românii își pot percepe aceeași scenă prin filtrul unor sentimente de duioșie și afecțiune față de devotamentul și hărcicia femeii de la țară: „Femeia valahă nu poate fi nicidecum considerată lenășă”, pentru a completa mai apoi: „Când vine de la piață, își duce în săn toate cumpărăturile”.

³² Thomas THORNTON, *The Present State of the Turk*, Joseph Manoman, London, 1809, p. 99.

³³ J. PAGET, *op. cit.*, pp. 132–133.

³⁴ Richard Stephen CHARNOCK, *The Peoples of Transylvania. A Paper Read before the Anthropological Society of London*, Trübner and Co., London, 1870, p. 5.

Urmează nota: „Nimic nu este mai comic decât apariția acestor femei. Decolteul cămășii este întotdeauna deschis și printre alte scopuri, servește ca buzunar... pe care îl umple cu varză, carne și poate alte zeci de articole, formând astfel o uimitoare protuberanță”³⁵. Românca făcea totul în gospodărie: „duce pe cap apa de la fântână; vopsește lâna sau inul, toarce firul, țese, coase hainele pentru întreaga familie. În timpul recoltei, ea îi însotește pe bărbat la secerat porumbul și cu toate că are mai puțină forță, ea este mai activă și mai conștiincioasă. Folosește fusul și furca de tors asemenei prințeselor lui Homer, folosite și astăzi în jurul Romei și pe care ea nu le lasă niciodată din mâna. Poți să o vezi la piață alăptându-și copilul, tocmaiindu-se pentru ouă și unt, învârtind în același timp fusul cu o dexteritate uimitoare”³⁶.

Alte imagini britanice ale femeii sunt tandre și pline de compasiune, ca de exemplu, cea a mamei care cere ajutorul lui Robert Walsh (1821) rugându-l să o ia cu trăsura pentru a-și apăra copilul de frig: „Trăsura oprindu-se în acel loc, o Tânără țărancă, cu un copil la sân, m-a rugat să-i permit să urce până la orașul următor. Nu am putut să-i refuz acest serviciu neînsemnat. Era scundă și brunetă și avea ochii și părul foarte negri. Era îmbrăcată cu o jachetă din piele de oaie, cu blana în interior. Picioarele îi erau acoperite de niște cizme largi și mari. Un șorț negru îi ajungea la genunchi, iar dedesubt avea o cămașă lungă până la jumătatea gambei. Nu avea altă îmbrăcăminte, în ciuda frigului mare. Copilul era înfăsurat în scutece de lână, atât de strânsă și de puternic legată, încât părea un ghem de bumbac și nu am reușit să-mi pun degetul între legăturile care-l încadrau”³⁷. Medicul englez oferă, cu această ocazie, asemenei lui Edmund Spencer, câteva considerații asupra acestui mod de a înfășa strâns copilul, un obicei pe care îl constatase doar la greci. I se pare inexplicabil din punct de vedere medical faptul că micuțul se simte foarte confortabil în strânsoarea aceea: „Într-o zi, pe când vaccinam un copil grec, am fost surprins de numărul de bandaje pe care a

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid, p. 133.

³⁷ R. WALSH, *op. cit.*, pp. 251–252.

trebuit să le desfac pentru a-i scoate brațul. Am avut însă motive în plus să mă mir: era un miracol că acesta nu se sufoca din cauza apăsării scutecelor. Părea, dimpotrivă, în largul său și având doar capul liber, acesta era tot timpul în mișcare”³⁸.

Frumusețea femeii tinere este deci asociată de britanici, nu numai cu imoralitatea și senzualitatea (atribuirile ale orientalității dobândite și contrastând cu frumusețea misterioasă și interzisă privirii, ascunsă sub voaluri tot atât de orientale), ci și cu hărnicia, devotamentul față de familie, curătenia, decența și pitorescul costumului popular (în mediile tradiționale, unde ea reprezintă liantul familiei, și nu forța distrugătoare), ospitalitatea și prezența plăcută (în casele boierești tradiționale), eleganța și rafinamentul european (în mediile fanariote, contrabalansând orientalitatea, de multe ori învinsă) etc. Urâtenia femeii este asociată după cum am văzut mai sus, cu bătrânețea timpurie, boala sau munca istovitoare. În familiile boierești sau principare, vârsta aduce cu sine nu atât urâciunea, ci îngroșarea taliei, după cum se exprimă prudenții vizitatori englezi.

Din varietatea imaginilor britanice se pot desprinde cele ale mediului ospitalier și cald al căminului căruia i se trece pragul, ale loisirului și sociabilității, ale educației oferite tinerilor boieri sau aristocrați și comportamentul lor față de părinți, cele ale prezenței feminine, activă și plăcută în organizarea sociabilității sau cele ale femeii emancipate, factor esențial al reorientării mentalității românești spre valorile europene. Reprezentările engleză asupra moralității reflectată în viața de familie și în atitudinea față de femeie în Țările Române, oscilează și ele între orientalitate și euopenitate, ceea ce apare ca nefamiliar și ostil lezând mai mult sensibilitatea puritană a burghezelui și, mai puțin, spiritul independent și liber al codului moral anglican. Să nu uităm că dincolo de rigiditatea puritană din epoca victoriană, se ascundea lumea nevăzută a prostituției, a beției și a divorțurilor.

Sub aspectul filosofiei morale britanice, doctrinele etice: empirică (pozitivă sau naturalistă, care definește „binele” prin corelare cu calități ale obiectelor naturale, cunoscute prin observația empirică și prin inducție) ori utilitaristă și/sau

³⁸ Ibid, p. 252.

intuiționistă (care definesc „binele” în funcție de efectul acțiunii, în concordanță cu principiul „maximei fericiri” și plăceri, atâtă timp cât nu dăunează sănătății, averii etc.) acordă o mare libertate experienței, judecății sau intuiției individuale, altfel spus „bunului simț” personal în reprezentarea axiologică a „binelui”, respingându-se, în esență, dogmatismul moralei catolice și apropiindu-se în această privință mai mult de cea ortodoxă.

Tot ceea ce este neobișnuit în viața familială a românilor pentru protestantul cumpătat va deveni, însă, în reprezentările britanice un semn al excesului și superstiției. Printre multele „excese” pe care le sancționează consulul William Wilkinson (1814–1818) este și numărul mare de sărbători, aproximativ 210 zile din an, care sunt strict respectate și pe care el le asociază cu trăsăturile morale și de caracter ale românilor, „cel puțin, în ceea ce privește excluderea oricărora forme de muncă”³⁹. Privirea sa critică se oprește apoi asupra „moravurilor locuitorilor” din Valahia, degradarea acestora fiind în mare măsură cauzată de implicarea nesemnificativă a Bisericii în viața socială, în opinia sa. Divorțurile repetitive, superstițiile, lenea, pe care le atribuie prin generalizare întregii societăți românești, sunt vicii care contravin valorilor morale susținute de Biserica creștină: „*Absurditățile superstiției* (subl. n.), care formează o parte importantă a principiilor fundamentale ale credinței ortodoxe de acum, au câștigat teren atât în Valahia cât și în Moldova; chiar și cele mai precise doctrine ale religiei creștine sunt acolo corupte de către concepțiile greșite sau egoismul preoților needucați și ignoranți, o categorie de oameni care dezonesteză numele de creștin”⁴⁰. Wilkinson condamnă superficialitatea educației morale și creștine a românilor, cauza acestei situații fiind, după el, chiar atitudinea reprobabilă a preoțimii care, prin însăși ignoranța sa, încurajează superstiția. Modul în care se face „instrucția valahilor și a moldovenilor în ceea ce privesc preceptele religioase, nu este, totuși, calculat să-i anime cu un zel excesiv și să propage fanatismul. Ei sunt învățați să plonjeze cu capul înainte în toate *neroziile superstiției* (subl. n.), poate perechea nedespărțită a

³⁹ W. WILKINSON, *op. cit.*, p. 142.

⁴⁰ *Ibid*, p. 151.

ignoranței și, poate că, tocmai datorită lipsei totale a fanatismului, preoțimea poate exercita o influență mai puțin puternică aici, decât în alte părți ale Greciei. Toți demnitarii ecclaziastici fiind de origine obscură și, majoritatea din clasele de jos, ei însăși sunt disprețuiți de către boieri. Doar puterea lor spirituală este respectată”⁴¹. Reprezentările religiozității la români, asociate cu cele ale lumii greco-slave, au „superstițiile” și „ignoranța” ca locuri comune. Acestea vor fi puse în contrast cu practicile protestante și asociate cu cele catolice, la fel de blamate.

Considerațiile cu privire la religia ortodoxă și impactul acesteia asupra vieții familiale sunt în mod evident filtrate prin grila valorică a protestantismului: nerecunoașterea posibilității iertării păcatelor prin tainele spovedaniei și împărtășaniei sau prin respectarea zilelor de post: „Frecvența confesunii și comununii și stricta respectare a marelui număr de zile de post în timpul anului, sunt prescrise cu severitate. Acestea au devenit punctele esențiale ale credinței, iar lumea crede cu tărie că urmarea exactă a acestora este suficientă pentru iertarea celor mai grave crime, în special după absolvirea acordată de confesor, care, în majoritatea cazurilor, este obținută cu un preț bun”⁴². Referindu-se la formele de manifestare a pietății în Biserica ortodoxă, poziția observatorului englez rămâne reprobatoare: „semnele de devoțiuțe constau în a-ți face cruci și a te prosterna în fața imaginilor, sărutându-le și aprinzând o lumânare pentru sfântul preferat. Când se citește evanghelia, aceasta este ascultată cu indiferență și neatenție. Nu se obișnuiește predica”⁴³. Este înfierată lipsa de toleranță în privința căsătoriei între persoane înruditate și, mai mult, între persoane botezate în religii diferite, atunci când una dintre acestea aparține Bisericii ortodoxe. În acest ultim caz, dacă s-a întâmplat să fi fost deja oficială căsătoria, pedeapsa este extremă, în opinia consulului englez, și anume excomunicarea. O ultimă remarcă este cu referire la imposibilitatea coordonării vieții bisericești de către patriarhul de Constantinopol, care, deși recunoscut cap al Bisericii, „nu are nici un control asupra acesteia

⁴¹ Ibid, p. 152.

⁴² Ibid, pp. 152–153.

⁴³ Ibid, p. 153.

în cele două principate și exercită o foarte mică influență asupra demnitarilor săi”⁴⁴, observațiile sale rămânând mereu în registru negativ și nedând dovedă de toleranță mult evocată.

Spre deosebire de Paget, medicul Edmund Spencer (1836) consideră, în același spirit al ideilor luministe, că este necesară o reformă a Bisericii ortodoxe, dar din interior și nu impusă. El ajunge la concluzia că biserică exercită o influență prea slabă în controlul „moralității” ori în „luminarea ignoranței”, simțindu-se nevoia acută a „unei preoțimi virtuoase, educate și luminate”. Principatele, după părerea sa, dețin primul loc în Europa în nerespectarea „Sfintei legături a căsătoriei”, dar, mai ales, în fondarea tuturor „opiniilor religioase ale poporului” pe „superstiții lipsite de sens”, depășind chiar „țări bigote ca Spania și Portugalia”: „Prințre armatele de sfinți și îngeri adorați, Atotputernicul pare cu totul uitat”. În afara de cultul sfinților și al icoanelor, anglicanul enumeră și alte practici ce vor fi stereotipizate ca „superstiții”: „ierarea de păcate și plata unei taxe pentru preot”, care „ușurează conștiința unui om de povara oricărei crime, oricât de revoltătoare, oricât de nefirească”, credința în „miracolele înfăptuite de imaginile sfinților”, folosirea apei sfințite, „nu numai ca antidot împotriva deochiului, dar și împotriva ciumei și a oricărei boli”, cultul marial, „puterea divină a Fecioarei fiind privită ca egală cu cea a Mântuitorului”. La acestea, Spencer adaugă credința primitivă în spiriduși, fantome, vrăjitorie și „alte prostii similare”, superstiții din cauza căror vor mai trece multe generații „înainte ca acest popor să treacă în rândul națiunilor luminate din Europa (subl. n.)”⁴⁵. Toți călătorii englezi vor face confuzia între practicile cultului ortodox și manifestări ce țin mai degrabă de obiceiuri populare, unele de natură primitivă și condamnate de biserică. Tot ce nu corespunde filtrului valoric protestant, era respins și etichetat prin generalizare ca „superstiție”, în acord cu atitudinea similară a calvinului

Corelația dintre destinul uman și fatalismul astral este explicată de americanul James O. Noyes ca o prelungire a gândirii

⁴⁴ Ibid, p. 154.

⁴⁵ Edmund SPENCER, *Travels in the Western Caucasus including a tour through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia...in 1836*, II, Henry Colburn, London, 1838, pp. 229–230.

mitice romane: „Daco-romanul, la fel ca strămoșii lui italieni, crede că destinul fiecărui om este în mod misterios unit cu o stea care, în cerurile îndepărtate, reflectă planurile și accidentele vieții sale... Bieții zei și zeițele Romei păgâne, când au fost alungați din Italia, par să se fi refugiat la daco-romani, totuși, mai mult sub forma actorilor itineranți decât a divinităților din Olimp”. Literatura pentru copii „cântă faptele lor de vitejie”, continuă O. Noyes, iar Tânăra țărancă nu își va umple niciodată ulciorul „fără să sufle asupra apei și să toarne câteva picături pe pământ ca semn de mulțumire pentru nimfa din fântână”, în spiritul aceleiași tradiții latine⁴⁶. Mai remarcă păstrarea paradigmelor septimale a daco-romanilor, în care, după vechiul calendar precreștin, zilele săptămânii se împart în faste (cele pare: luni, miercuri, vineri) și nefaste (cele impare: marți, joi și sâmbătă, personificate în chip de sfinte). Nu observă că pe structura acestui calendar se suprapune însă cel liturgic, diferențele secvențe temporale fiind valorificate în mod diferit sub aspect axiologic și ritualistic, pendulând astfel între timp „sacru” și timp „profan”, între timp „pur” și „impur”⁴⁷. Mai interesante i se par superstițiile: „Femeia valahă spală Miercurea și toarce Sâmbăta. Marțea este cea mai ghinionistă dintre toate. În această zi, femeile de abia se spală sau se piaptănă, nu se începe nici o călătorie și nici vreo muncă importantă... Niciodată nu va lua acul în mâna Marțea, de teamă că Mântuitorul va simți fiecare împunsătură și va fi din nou răstignit”⁴⁸. Se fac trimiteri și la festivitatea romană a Lupercaliei, rit de trecere ce se înscrive în ceremoniile de purificare la sfârșit de an, deși similitudinea este doar lingvistică în acest caz, nefiind relevant pentru credința romană în puterea magică a lupului de a crește fecunditatea, ci, mai curând, pentru calitatea totemică a acestuia în simbolismul dacic. Astfel, în anumite zile dedicate lupului, românii nu ar pune mâna pe foarfeci (cu excepția croitorilor), „ca

⁴⁶ James O. NOYES, *Romania, the Border Land of the Christian and the Turk*, New York, Rudd and Carleton, 1863, pp. 170–180.

⁴⁷ Vezi George COŞBUC, *Elementele literaturii poporale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986; Mircea ELIADE, „Istoria religiilor și culturilor populare”, în *Anuarul Arhivei de Folclor*, VIII–IX, Cluj-Napoca, 1991, pp. 39–58.

⁴⁸ James O. NOYES, *op. cit.*, pp. 170–180.

nu cumva lupii să le atace oile". Exemplificarea superstițiilor românești nu se oprește aici: „daco-romanii cred că pot să alunge ciuma dacă ard o cămașă ce a fost toarsă, țesută și cusută în mai puțin de douăzeci și patru de ore". Dacă tună și fulgeră „superstitionul valah își face semnul crucii și se aruncă la pământ”⁴⁹. Devenită reprezentare arhetipală în imaginarul britanic, credința în superstiții servește ca piatră de hotar a delimitării civilizației occidentale de lumea primitivă, bântuită de frica de necunoscut, frică ce umbrea de fapt și „luminile” apusene. Însă, în Răsăritul Europei, această frică de forțele supranaturale, încurajată de Biserica ortodoxă și propagată în special de femeie (a cărei putere de discernământ era considerată genetic inferioară bărbatului), va afecta în reprezentările britanice nu numai societatea, ci însuși nucleul acesteia, familia.

Ignoranța și lipsa de moralitate a femeilor din România va deveni cu timpul în imaginația britanică și un pericol pentru stabilitatea instituției familiale a apuseanului, ca ipostază a „imperialismului invers”, dinspre Răsărit înspre Apus, vizând încești valorile morale ale civilizației. Femeia răsăriteană va încerca astfel instinctual să-l prindă în mrejele ei pe bărbatul apusean, iar acest pericol va lua amploare în reprezentările britanice despre români în secolul XX, precum în *Trilogia Balcanică* a binecunoscutei scriitoare, Olivia Manning, și ale cărei prime două volume sunt dedicate României⁵⁰.

Cele mai multe interpretări ale *Trilogiei Balcanice* tind să psihanalizeze reprezentările ei despre România interbelică, percepță aici ca spațiu al diferenței absolute, ostilă și incomprehensibilă și sfârșind prin a o culpabiliza atât pentru eșecurile vieții familiale⁵¹, în special aventurile amoroase ale soțului la București cât și pentru frustrările cauzate de formația sa conservatoare rigidă ori de constituția sa fizică neatrăgătoare.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Olivia MANNING, *Marea șansă*, Editura Univers, București, 1996; *Orașul decăzut*, Editura Univers, București, 1998.

⁵¹ Vezi pentru detalii: Ernest H. LATHAM, „Privind de la fereastră. Olivia Manning în România, 1939–1940”, în *Confluențe româno-americane*, Editura Mica Doris, Târgu-Mureș, 1995, pp. 79–85.

Inadaptabilă, ostilă și intolerantă, Olivia Manning ar fi proiectat asupra României imaginea propriilor temeri. Ar fi avut suficiente motive pentru a determina închiderea temătoare în sine și predispozițiile introspective. Iată de ce, realitatea protectoare pe care autoarea – personaj și-o construise în jurul său s-ar fi simțit asaltată și pusă în primejdie de realitatea, ce-i drept, adesea brutală, a societății bucureștene a anilor 1939–1940, experiență ce coincide cu decepția unei căsătorii la fel de instabilă și nesigură ca societatea românească în mijlocul căreia va fi nevoită să trăiască. Olivia Manning însăși atrage atenția asupra caracterului ficțional al operei sale, construită pe un fundament autobiografic: „Subiectul meu este pur și simplu viața aşa cum am trăit-o și sunt cea mai fericită când scriu despre lucruri pe care le-am cunoscut”, mărturisea într-un interviu⁵².

Care este istoria acestei trilogii situate în spațiul balcanic? Olivia Manning, alias Harriet Pringle, l-a întâlnit în vara anului 1939 pe cel care avea să devină în curând soțul ei, Reginald Donald (Reggie) Smith, respectiv Guy Pringle în roman. După un episod romantic furtunos, s-au căsătorit în luna august și au plecat imediat la București, unde el fusese numit de către British Council ca profesor de limba engleză la Universitate. Au sosit în România o dată cu izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial și au rămas acolo până când, la 30 septembrie 1940, guvernul român a dispus plecarea din țară a tuturor cetățenilor britanici. Destinația familiei Smith, alias Pringle, va fi Grecia. Cele treisprezece luni petrecute la București, puse de către autoare mai ales sub semnul aventurii amoroase a soțului ei cu voluptoasa româncă Sophie Oreșanu, urmează de fapt cursul unor evenimente istorice dramatice care au sfâșiat societatea română și pe care Olivia Manning fie le observă din lumea sigură a balconului sau a ferestrei sale care dădea spre Calea Victoriei, fie prin comentariile prietenilor adunați în „Barul englezesc” de la Athéné Palace, printre care, Hugh Seton Watson, alias David Boyd și fiul istoricului Robert Seton Watson. Toate aceste evenimente structură *Trilogia Balcanică*, publicată între 1960–1965 și ale cărei prime două volume (*Marea șansă* și *Orașul decăzut*) se petrec în decor

⁵² Apud Vesna GOLDSWORTHY, *Inventing Ruritania. The Imperialism of the Imagination*, Yale University Press, New Haven & London, 1998, p. 194.

bucureștean. Împreună cu *Trilogia Levantină*, întreaga epopee este cunoscută sub numele de *Şansele Războiului*, un best-seller care a cunoscut numeroase reeditări (ediții luxoase de fapt) și a fost ecranizată de BBC în 1987, ca serial de televiziune, difuzat apoi și în Statele Unite.

Momentele esențiale ale istoriei dramatice a României în perioada 1939–1940 transpar din titlurile simbolice ale capitolelor, din observațiile fulgurante ale prietenilor sau din descrierea lapidară a scenelor de stradă. Toate acestea sunt pentru Olivia Manning un motiv în plus de a-și teme propria siguranță și de a acuza societatea română percepută ca incapabilă de a-și făuri istoria, o societate etichetată ca balcanică și investită cu conotațiile negative ale termenului. Mai interesantă decât datele autobiografice și cele istorice ale reprezentării societății românești în romanele Oliviei Manning, cred că este maniera în care acestea sunt adecvate discursului general apusean privind Răsăritul sau Sud-Estul european. Spațiu de interferență culturală, perceput însă ca loc al ciocnirii celor mai bizare influențe, România, ca întreg Sud-Estul Europei, a devenit obiect al discursului balcanist, calchiat pe cel orientalist.

Definit de Edward Said, orientalismul „reprezintă un stil de gândire bazat pe distincția ontologică și epistemologică între „Orient” și (de cele mai multe ori) „Occident”. Astfel, un mare număr de scriitori, printre care poeți, romancieri, filosofi, analiști politici, economiști, administratori imperiali, au acceptat distincția de bază dintre Est și Vest ca un punct de pornire pentru teorii elaborate, scrieri epice, romane, descrieri sociale, considerații politice privind Orientul, popoarele sale, obiceiurile, „spiritul”, destinul său și aşa mai departe”⁵³.

Cine este atunci orientalul? El nu poate fi nimic altceva din perspectiva apuseanului, aşa cum argumentează Edward Said, decât obiectul pasiv, inert al reprezentărilor occidentale despre Orient. El este surogatul, „un ego subteran” al subiectului cunoscător apusean, rațional și superior. Bărbatul este descris ca

⁵³ Edward SAID, *Orientalism. Concepțiile occidentale despre Orient*, Editura Amarcord, Timișoara, 2001, pp. 14–15.

feminin, lipsit de voință și putere, totuși ciudat de periculos prin viclenia lui. Femeia este în același timp dornică să fie dominată și, totuși, dominantă prin atracția vinovată pe care o exercită asupra bărbatului apusean. Ea este exotică, voluptuoasă, misterioasă, însăși imaginea orientală dominantă. În acest sens, orientalul devine imaginea esențializată și generalizată, un stereotip care trebuie să depășească frontierele culturale și naționale ale Orientului. Relația foucauldiană cunoaștere-putere este omniprezentă în critica lui Said. Cunoașterea și posedarea Orientului se suprapun: Orientul a devenit obiectul studiat, văzut, observat, iar subiectul este observatorul apusean. Orientul este pasiv, Apusul, agresiv. Orientalismul esențializează astfel o imagine a orientalului prototipic-inferior din punct de vedere biologic, înapoiat din cel cultural, mereu egal cu sine – pentru a-l descrie în termeni dominatori și sexuali. Orientul feminin așteaptă pasiv dominația Apusului rațional, viril, activ⁵⁴.

Nu puține lucrări de istoriografie balcanică se raportează direct la critica orientalistă a lui Edward Said, recunoscând utilitatea ei potențială în studiul Europei Sud-Estice. Istoria conceptului *Balcani* (cu derivatele sale „balcanic”, „balcanism”, „balcanizare”), care nu mai face trimitere expresă la spațiul geografic propriu-zis, a dezvoltat în Apus legături subtile cu aşa-zisul „tribalism” și „spirit războinic” al societății balcanice, legături pe care le analizează istorici precum Maria Todorova⁵⁵. La fel ca în retorica orientalistă analizată de Said și în cea balcanistă vizată de Maria Todorova, spațiul balcanic pendulează între imaginar și real, între statutul de construcție mentală și cel de spațiu cu existență spațio-temporală concretă. În schimb, dacă orientalismul este metafora feminității și senzualității interzise, „ca disimulare a unei teorii a ascetismului”⁵⁶, sintetizând „opțiunea dorită și oferită, opusă lumii profane și prozaice a Vestului”⁵⁷,

⁵⁴ Ibid, pp. 211–235.

⁵⁵ Maria TODOROVA, *Balcanii și balcanismul*, Editura Humanitas, București, 2000.

⁵⁶ Ibid, p. 31.

⁵⁷ Ibid, p. 30.

balcanismul este „masculin”, „primitiv”, „crud” și „grosolan”. De asemenea, spre deosebire de orientalism, balcanismul este un concept tranzitoriu, are un conținut oximoronic, hibrid, pe căt de european, pe atât de non-european, evocând etichete de tipul „semidezvoltat”, „semicolonial”, „semicivilizat”, „semioriental”. Dacă reacția față de discursul orientalist se traduce în studiile post-coloniale, cea față de discursul balcanist nu vizează imperialismul convențional, ci un imperialism al cunoașterii și reprezentării, o colonizare literară, metaforică sau imaginativă care a exploatat resursele Balcanilor pentru a-și alimenta industriile literare și de divertisment. Imperialismul imaginației, de care dă dovadă și Olivia Manning, se traduce astfel în „balcanizarea” întregului spațiu Sud-Est european, ceea ce înseamnă atribuirea acestui spațiu cu conotațiile negative ale conceptului „balcanic”. Spațiu de frontieră, România va fi ținta unui discurs britanic hibrid, care va combina elemente ale orientalismului, exotismului, balcanismului în funcție de nevoile demonstrației. La Olivia Manning, stigmatizantele semne ale identității orientalo-balcanice a românilor sunt în același timp semnale ale pericolelor de tot felul și ale insecurității. Asociată cu orientalitatea, societatea bucureșteană va fi pentru ea la fel de înșelătoare, superficială și vulgară ca femeia orientală, tot atât de irațională, indolentă și trândavă, dar mai ales tot atât de imorală, singura preocupare fiind de a atrage în mrejele ei Apusul, fie doar și prin reprezentanții acestuia.

„Convențiile în România”, declamă sentențios Inchape, responsabilul cu propaganda britanică în Balcani, „cer această aparentă necunoaștere a situației; moralitatea aici nu se bazează pe a nu face, ci pe a nu recunoaște ce se face”, extinzând apoi observațiile legate de „abilitatea”, „falsa inocență” și „viclenia” tinerelor bucureștene asupra întregii societăți românești: „Totul e foarte oriental”⁵⁸.

Aflat în aceeași perioadă în România, R.H. Bruce Lockhart încerca să corecteze un clișeu instalat în imaginația britanică

⁵⁸ Olivia MANNING, *Marea șansă*, pp. 50–51.

despre aşa zisa societate orientală efeminată a Bucureştiului: „Cred că majoritatea englezilor greşesc atunci când îi confundă pe români cu lumea mondenea a Bucureştiului. La suprafaţă, societatea bucureşteană este într-un mod plăcut nepăsătoare, ușor frivola şi decăzută. Însă generalizările sunt periculoase şi poți să asoci eșecul fiecare reprezentant frivol al societății române cu unul sobru. Tactul şi grija la ce îți iese pe gură sunt esențiale la Bucureşti. Românii sunt foarte sensibili. Le repugnă să fie stigmatizaţi ca balcanici. Ei îşi privesc ţara ca bastion răsăritean al civilizației apusene şi, în multe privințe nu exagerează”⁵⁹. Sunt afirmațiile unui concetăean de-al său, pe care Olivia Manning nu le-a luat în considerare, desăvârşindu-şi opera de balcanizare a României. Tot ceea ce se legă în imaginea sa de instabilitate, agresivitate, război, barbarie, cruzime etc. vor fi semnale ale balcanităţii, valorizate însă uneori pozitiv, ca simboluri ale unei virilităţi active, raţionale, stăpână pe propriul destin şi pe al celorlalţi pe care trebuie să-i conducă. Iată de pildă portretul lui Horia Sima, unul din puținele personaje româneşti care îi trezeşte simpatie: „Înainte ca cineva să înțeleagă ce se întâmplă, un Mercedes trase pe peron şi un personaj destul de ciudat, mic şi slab, îşi face apariţia. Cei din cordonul de pază îşi ridică ţepeni mâinile într-un salut fascist, aspru şi neromânesc, iar nou-venitul le răspunse meninându-şi poziţia teatrală, ca într-un vodevil balcanic, cu capul lăsat pe spate, şi toată lumea îi văzu faţa palidă, trasă şi părul negru şi lins. Guy şopti: – Cred că e Horia Sima. Oricine ar fi fost, era evident un intelectual şi un fanatic, unul total diferit de bărbaţii orientali, lenesi şi comozi, ce puteau fi văzuţi plimbându-se pe Calea Victoriei”⁶⁰.

Societatea bucureşteană a anilor 1939–1940 este percepută de Olivia Manning ca „o lume în descompunere”⁶¹, instabilă şi nesigură. Dacă pentru alii observatorii britanici contemporani cu ea, Bucureştiul era „Parisul Balcanilor”, un oraş civilizat şi

⁵⁹ R.H. Bruce LOCKHART, *Guns of Butter*, Putman & Co., London, 1938, pp. 182–184.

⁶⁰ Olivia MANNING, *Oraşul decăzut*, p. 89.

⁶¹ Ibid., p. 6.

sofisticat, locul unei misterioase împletiri a influențelor care nu îi sperie, ci îi încântă, Bucureștiul Oliviei Manning este reprezentat în lumina rece a decepțiilor personale și a iminenței războiului. Este un oraș european aristocratic, de modă veche, pe cale de dispariție, dar, în același timp, un oraș balcanic ostil, instabil ori un oraș oriental, înșelător și străin de orice îi era familiar. Dacă și pentru alți călători britanici ai acestor ani, precum Patrick Leigh Fermor și Sacherverell Sitwell, România apare ca un tărâm îndepărtat, situat într-un alt timp și spațiu, la Olivia Manning nu este o trăire romantică a exoticului (ca la acești protejați ai unor doamne din înalta societate, devenind ele însele simboluri ale unei Românie pitorești), ci este asociată cu frica și ostilitatea în fața necunoscutului și a tranzitoriului. Ea descrie lumea trecută, aristocratică cosmopolită, aşa cum o întâlnește pe Calea Victoriei sau în cafenelele luxoase.

Decorul bucureștean care o încântă pe scriitoarea britanică poartă toate atributele europenității, atât timp cât oamenii nu-i poluează atmosfera, imaginată, regizată, de ea ca o punere în scenă. Iar printre recuzitele cele mai sofisticate Olivia Manning privește cu nesăt, de parcă s-ar fi etalat în fața ei bogăția plăcerilor interzise, voluptoasele aranjamente culinare la restaurante selecte sau la seratele strălucitoare ale unor nobile gazde, lipsite, de altfel, de orice venit.

La serata dată de prințesa Teodorescu, de pildă, a cărei chirie la hotel i-o plătea un oarecare baron Steinfeld, autoarea descrie prin privirea hămesită a prințului Jakimov (întruchipare a jurnalistului Derek Patmore), „un sir de curcani fripți, cu piepturile deja tăiate în felii, două bucăți de jambon gătit cu zahăr ars și ananas, raci, somon, diferite preparate în aspic, fructe zaharisite, budinci sofisticate, ciorchini de struguri de seră, ananas și zmeură de toamnă, toate așezate pe platouri de argint și decorate cu orhidee albe”⁶². Cât despre oameni, Harriet Pringle se întreabă ea însăși „dacă va ajunge vreodată să-i placă”⁶³.

⁶² Ibid, p. 70.

⁶³ Ibid, p. 139.

Astfel, după imaginile culinare de un extraordinar rafinament ornamental și de o bogăție luxuriantă, inspirate de ofertele grădinii restaurant „La Pavel”, urmează primele ei întâlniri cu femeile Bucureștiului, voluptoasa și insinuanta Sophie, rivala ei „orientală” sau femeia sălbatică, agresivă, precum cântăreața de muzică lăutărească, Florica, pe care Ernest Latham Jr. o identifică cu Maria Tănase: „Cântând acolo, printre grăsanele din public, părea un pisoi sălbatic, mort de foame, scuipeând înspre pisicile mari, hrănite cu smântână. Muzica se stingea și vocea ei coborâse într-un fel de mărâit. Se ridică, răsucindu-și capul, parcă de mânie, strângându-și pumnii, lovindu-și fustele și încheie cu un alt strigăt ascuțit, pătrunzător, de stihie, susținut pe deasupra ropotului teribil al aplauzelor”⁶⁴. Cam atât înțelegea Olivia Manning din România, căci, în rest, „Ah, e o poveste mai complicată. Știi cum sunt țările balcanice!”, aşa cum o previnea un prieten britanic.

Iar din această colecție de stereotipuri împrumutate din discursurile orientaliste și balcaniste, nu putea să lipsească nici cel al pericolului „imperialismului invers” ce amenința Apusul, un imperialism al forțelor primare, senzual, insinuant și perfid (diferit de imperialismul apusean civilizator, al rațiunii și al cunoașterii). Și când te gândești că ideea i-a fost inspirată de grămezile uriașe de peperi galbeni ce-i asaltau parcă simțurile: „Dezugastă de această risipă, se simți cuprinsă de o plăsmuire stranie – adunați acolo într-o masă strălucitoare de galben și auriu, pepenii nu erau cu adevărat inerți, ci ascundeau germanii unei violenții care, scăpată de sub control, ar fi putut cucerî lumea într-o zi”⁶⁵.

Câtă ficțiune și câtă realitate există în societatea bucureșteană reprezentată de Olivia Manning, câtă corectitudine politică și câtă autoreflexivitate constituie reprezentările sale despre români, este o problemă asupra căreia nici personalități istorice sau diplomatice engleze nu reușesc să cadă de acord, experiențele lor românești fiind total diferite. Evident este faptul că Olivia Manning nu percepe, voit sau întâmplător, România profundă, care, oricum nu s-ar fi putut integra în tiparul discursului balcanist, întotdeauna

⁶⁴ Ibid, p. 49.

⁶⁵ Ibid, p. 75.

depreciator, dar și ostil în cazul ei. Construcția ei s-ar fi năruit dacă ar fi inclus în societatea bucureșteană și elitele culturale, științifice, politice ori diplomatice ale Bucureștiului interbelic. Euopenitatea autentică a societății românești nu ar mai putut fi eludată. Chiar dacă în cei aproximativ 30 de ani care au trecut de la prima schiță a trilogiei și până la publicarea ei, ar fi putut să se documenteze pentru a lumina și această parte nevăzută de ea a Bucureștiului, se pare că nu aceasta a fost intenția autoarei. Oricum, acest București exotic, incomprehensibil și străin de orice îi era familiar britanicului, garanta un succes de public mult mai sigur. Dacă a sfârșit prin a-i înțelege pe români, declarațiile sale izolate nu vor schimba cu nimic impactul pe care trilogia l-a exercitat și continuă să-l exercite asupra britanicilor. Recunoștea prea târziu, prin 1970, faptul că „temperamentul lor (al românilor n.n.) adaptabil, intelligent, mistic, impresionabil, i-a menținut de-a lungul secolelor de jug turcesc. Germanii îi găseau de neînvins și, fără îndoială, simțul ironiei și al umorului va supraviețui chiar și în condițiile de austерitate impuse de socialism”⁶⁶. Între timp, *Trilogia Balcanică* rămâne un simbol al hibridității acestui spațiu cultural și istoric, o societate patriarhală dominată și manipulată de femei, pendulând între Orient și Balcani (cu vagi urme europene), între feminitate senzuală și virilitatea primitivă (în aceeași măsură agresive și periculoase), între stereotipurile „moștenite” pe linie masculină de la călătorii britanici precedenți (vezi atracția vinovată a puritanului față de femeia care i se oferă privirii în România și investită cu attributele orientalității senzuale⁶⁷) și fantasmele femeii complexate fizic și prin educația primită. Oricât de adecvate ar fi frustrările personale la realitățile istorice ale Bucureștiului interbelic, auto-cenzura (mai curând mimată, decât exercițiu al rațiunii

⁶⁶ Apud Ernest LATHAM Jr., *op. cit.*, p. 85.

⁶⁷ Vezi pentru comparație eseul lui Claude KARNOOUH, „Sexul la români sau virtuțile erotice ale celuilalt”, în *Cronica unui sfârșit de secol*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, pp. 158–160): „Celălalt, femeia celuilalt, reprezintă un spațiu-corp al sexului asupra căruia se proiectează atracția și repulsia. Atracția pentru acest corp feminin, aparținând celuilalt – emblemă a unei etnii detestate – proiectează toate fantasmele erotismului depășind convențiile sociale, abolind cenzura impusă de educație și de religie”.

dominante) nu face altceva decât să dezvăluie într-un mod mai subtil strategiile unui imperialism ideologic și imaginativ. Iar femeia din spațiul Celuilalt, cea care leagă șidezleagă cu aceeași ușurință legăturile maritale (ale ei și ale celor care îi ies în cale, fie români, fie străini), simbolizează astfel însuși pericolul care pândește dinspre Răsărit stabilitatea civilizației apusene. Și pentru ca acest pericol potențial să nu devină activ, se cere supraveghere din afară, sau chiar pedeapsă, la nevoie.